

Дрожанова О.М. (Droganova O.M.)

Національний університет кораблебудування ім. адмірала С.О. Макарова

Розглянуто основні протиріччя між сферою освіти та трудовим процесом за сучасних соціально-економічних умов. Подано аналіз методологічних підходів до вивчення взаємозв'язку освіти і праці.

Ключові слова: *сфера освіти, трудовий процес, інформаційний ресурс.*

Basic contradictions are considered between the sphere of education and labour process at modern social and economic terms. The analysis of the methodological going is given near the study of intercommunication of education and labour.

Key words: *sphere of education, labour process, informative resource.*

Провідною ознакою сучасного – постіндустріального, інформаційного, глобалізованого – світу є посилення ролі знання, інформації, що перетворюються в основний ресурс, предмет виробництва, обміну і споживання. Спроможність країни до створення знань, їх розповсюдження та ефективного використання поступово стає провідним чинником економічного зростання поряд із традиційними джерелами – інвестиціями та трудовими ресурсами, суттєво підвищуючи ефективність їх використання. Знання стає підґрунтям реалізації людського потенціалу, «сприяючи суспільному і особистісному розвитку та підвищуючи якість життя» [1]. Незважаючи на різні проблеми і претензії, що їх висловлюють різні соціальні групи до вищої, і взагалі професійної освіти, чисельність бажаючих отримати її зростає, на думку дослідників, у зв'язку з тим, що шанси знайти стаке місце в житті у тих, хто має освітні сертифікати, особливо дипломи про вищу освіту, є суттєво вищими, ніж у випускників основної школи. Ці сертифікати не є гарантованою перепусткою у систему зайнятості, але виступають як її необхідна умова. На думку У. Бека,

«кваліфікаційні сертифікати все менш достатні й водночас все більш необхідні для того, щоб добитись бажаних, але вельми нечисленних робочих місць» [2, с. 225].

У цьому зв'язку відбувається переосмислення ролі освіти у суспільному житті, в економічному та трудовому процесах. Ця роль у всі часи була предметом наукових та суспільних дискусій. Але протягом минулого століття бурхливий розвиток науки та технологій, модернізаційні процеси в економіці неухильно посилювали позиції освіти в економічному житті, а в сучасну інформаційну епоху перетворили її в основний чинник економічного розвитку. У західній соціології концептуальні основи вивчення взаємозв'язку освіти та економіки закладені у працях класиків соціологічної думки М. Вебера (M. Weber), Е. Дюркгейма (E. Durkheim), Т. Парсонса (T. Parsons), П. Сорокіна. У другій половині XX століття у західних соціальних науках з'явилися нові підходи до вивчення характеру і значення освіти, її місця і ролі в соціально-економічному житті суспільства за умов глобальних викликів: економічного, інформаційного, демографічного (Z. Bauman, D. Bell, H. Braverman, A. Gorz, P. Drucer, J. Meadows, A. Toffler, A. Touraine та ін.). У вітчизняній науковій літературі окремі аспекти відносин між освітою та сферою праці за умов формування «економіки знань» розглядаються в працях Д.П. Богині, В.П. Андрущенка, В.М. Геєця, В.Г. Кременя, М.В. Семикіної, Л.І. Федулової, Л.В. Шаульської та інших дослідників [3–7].

Мета статті – аналіз методологічних передумов вивчення протиріч, що з ними зіткнулася сучасна освіта у зв'язку з трансформацією трудових процесів.

Найбільш розробленою в сучасній економсоціологічній теорії, що пояснює багатовимірність відношення між освітою та працею, є концепція людського капіталу, що дістала свого розвитку в працях Т. Шульца (Th. Schultz), Г. Беккера (G. Becker), Б. Вейсборда (B. Weisbord), Е. Денісона (E. Denison), М. Блауга (M. Blaug), Л. Туроу (L. Thurow), Дж. Псахаропулоса (G. Psacharopoulos), Б. Чизвика (B. Chiswick) та ін. На відміну від класичних концепцій у ній акцент робиться не тільки на економічних, але й на інших видах інвестицій у відтворення робочої сили, а також детальніше розглядається

роль соціальних інститутів, зокрема освіти, у відтворенні людського капіталу. У цій концепції під людським капіталом розуміються знання, навички та здібності людини, які сприяють зростанню її виробничої сили. За Т. Шульцем, «оскільки однією з форм капіталу є освіта, людським його називають тому, що ця форма стає частиною людини, а капіталом є внаслідок того, що являє собою джерело майбутніх задоволеностей або майбутніх заробітків, або того й іншого разом» (Цит. по [8, с. 7]). Найважливішими формами вкладень в людину західні дослідники вважають освіту, накопичення виробничого досвіду, охорону здоров'я, географічну мобільність, пошук інформації [9, с. 36]. Багато дослідників намагалися виявити стійкі кореляції між підвищенням рівня освіти і збільшенням прибутків, а також розрахувати економічну ефективність витрат на освіту [10, с. 37]. Головне в усіх цих концепціях – теза про те, що підвищення продуктивності праці внаслідок підвищення рівня освіти виражається у збільшенні прибутків відповідних категорій працівників.

В концепціях людського капіталу людина та її здібності, у тому числі здобуті в результаті освіти, зводяться до чиннику виробництва і розглядаються з точки зору витрат, вкладених у формування якостей, необхідних для продуктивної робочої сили. Отже, праця людини та фізичні й розумові здібності, що в неї вкладаються, стають об'єктом обміну, джерелом отримання мінової вартості. Ця неминуча у ринковій економіці ситуація з необхідністю породжує проблеми соціального характеру. По-перше, виникають складнощі з підрахунком витрат на виробництво знання, яке залишається за межами робочого часу, оскільки їх придбання можливе тільки у вільний від праці час. По-друге, виникає проблема дегуманізації процесу праці, яка стає предметом обернення, «товарною фікцією». На це вказував ще К. Маркс, наголошуючи на відчуженості робітника практично від усіх компонентів виробничої системи. Видатний американський дослідник К. Полан'ї (K. Polanyi) вказував на неможливість розглядати людську працю в категоріях ринкового обміну. Згідно К. Полан'ї, «розпоряджаючись робочою силою людини, ринкова система водночас розпоряджається невіддільною від цього ярлику істотою, що іменується “людина”, яка має тіло, душу й моральну свідомість» [11, с. 87].

На протилежність концепції людського капіталу, заснованій виключно на ринкових механізмах і економічній ефективності освіти, формується теорія суспільного блага, згідно якої ринок виявляється недосконалим у ситуації, коли необхідна кількість товарів і послуг не виробляється або не виділяються ресурси на їх виробництво. У цій ситуації починає функціонувати економіка суспільного сектору, в якій: 1) переважає неринковий спосіб координації діяльності; 2) виробляються, розподіляються і споживаються суспільні, а не приватні блага; 3) економічна рівновага між попитом і пропозицією суспільного блага здійснюється державою і органами місцевого самоврядування за допомогою бюджетно-фінансової політики [12, с. 24]. Основні властивості суспільного блага – його неконкурентність (зведення до мінімуму суперництва у виробництві та споживанні благ) і невиключеність як неможливість виключення з числа споживачів благ тих, хто не платить за них або навіть відмовляється від користування ними.

У рамках даної концепції акцентовано увагу на тому, що відтворення людини зумовлюється її властивостями не стільки як виробника (робочої сили), але, у першу чергу, як споживача. У споживанні відбувається не тільки відтворення здібностей людини щодо здійснення трудової діяльності, але й збагачення цих здібностей. У цьому процесі реалізуються потреби всебічного розвитку особистості, розкриваються її духовні, емоційні, розумові та фізичні здібності [13, с. 16–17], тобто відтворюється цілісний соціальний суб'єкт. Актуальність даної теорії обумовлюється, по-перше, зверненням до людини та її потенціалу як до джерела національного багатства у широкому сенсі, а не лише як до чинника отримання прибутку, і, по-друге, розумінням освіти як суспільного блага, що не може однозначно розглядатись як продукт обміну. У Національній доктрині розвитку освіти зазначається, що «освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями» [14, с. 16–17].

Реалізація суспільних потреб має визначати основний напрям освітньої діяльності у сучасному суспільстві, на що все частіше вказують представники

як вітчизняної, так і західної науки. У доповіді Всесвітнього банку «Формування суспільства, заснованого на знаннях. Нові завдання вищої школи» підкреслюється, що вища освіта «сприяє формуванню нації, підвищенню довіри до соціальних інститутів, розширенню демократичної участі й активізації відкритого діалогу, а також правильному розумінню питань гендерної, етнічної, релігійної та соціальної різноманітності» [15, с. 109].

Між тим, незважаючи на численність подібних висловлювань, більшість дослідників визнає факт все більшого наближення освіти до вимог ринкової економіки як структурно, так і змістовно. Освітні інститути все більш орієнтуються на вимоги роботодавця, а системи державного регулювання виробляють нормативи відповідності освітніх програм цим вимогам. Формування корпоративних університетів, розвиток системи безперервної освіти, участь роботодавця у формуванні навчальних планів і у викладанні – всі ці дії спрямовані на зміцнення зв'язків між освітою і ринком праці. Отже, у практичній площині теоретичне питання про освіту як людський капітал чи суспільне благо постає як проблема контролю над освітніми ресурсами з боку або ринку, або держави. Ця проблема у тій чи іншій формі постає сьогодні перед системою освіти і, по суті, всі інші проблеми освіти у її відносинах зі світом праці зводяться до неї.

Безперечно, проникнення бізнесу в освітній простір є ознакою сучасного життя. Слід враховувати ідеї, висловлені Е. Дюркгеймом ще на початку минулого століття: освіта формує не людину взагалі, абстрактну, «цілісну людину», а представника конкретної спільноти, з певним способом мислення і культури. Ця функція освіти, безумовно, має стати вирішальною. Проте освіта, якщо вона претендує на самодостатність і автономію у формуванні творчої особистості, завжди містить у собі певну надлишковість, без якої є неможливим соціально-економічний розвиток, зокрема здатність критично оцінювати існуючу ситуацію у всіх сферах: науці, праці, соціальних інститутах – і формувати нове знання. Як не дивно, ця функція, у край затребувана сьогодні у фахівців, деколи втрачається самою системою освіти, яка виявляється не в змозі налагодити конструктивний, науково обґрунтований діалог між бізнесом і

владою. Тому сьогодні це питання залишається відкритим і потребує подальшого глибокого та всебічного аналізу.

Література:

1. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – ст. 102.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
3. Богиня Д.П., Семикіна М.В. Ментальний чинник у сфері праці. – К.: Шторм, 2003. – 382 с.
4. Геєць В.М. Україна у вимірі економіки знань. – К.: Основа, 2006. – 588 с.
5. Кремень В.Г. Людина і освіта у вимірах економічної цивілізації // Освіта. – 2006. – № 45. – С. 4–5.
6. Федулова Л.І. Концепція інтелектуального капіталу в системі економіки знань // Проблеми науки. – 2006. – № 3. – С. 34–38.
7. Черніченко Г.О., Шаульська Л.В. Попит на освітні послуги: шляхи наближення до потреб роботодавців // Університетські наукові записки. – 2007. – № 3. – С. 224–230.
8. Цыренова А.А. Развитие человеческого капитала в условиях трансформации институциональной среды. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2006. – 176 с.
9. Беккер Г. Экономический анализ и человеческое поведение // THESIS. – 1993. – Т. 1. – Вип. 1. – С.24–40.
10. Капелюшников Р.И. Современные буржуазные концепции формирования рабочей силы. – М.: Наука, 1981. – 480 с.
11. Поланьи К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / Пер. с англ. – СПб.: Алетейя, 2002. – 320 с.
12. Якобсон Л.И. Государственный сектор экономики: экономическая теория и политика. – М.: ГУВШЭ, 2000. – 367 с.

13. Державна національна програма “Освіта” (“Україна ХХІ століття”). – К.: Райдуга, 1994. – 64 с.

14. Про національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України (17.04.2002 р. № 347) // Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – ст. 860.

15. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы / Пер. с англ. публикации Всемирного банка. – М.: Весь Мир, 2003. – 232 с.